

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 739.4:672.13(497.4Ljubljana)"18"

Prejeto: 28. 11. 2018

Simona Kermavnarmag., Grčarevec 3, SI-1370 Logatec
E-pošta: simona.kermavnar@gmail.com

Litoželezni molosi pred Tivolskim dvorcem v Ljubljani v evropskem kontekstu

IZVLEČEK

Članek se posveča štirim litoželeznim skulpturam psov pasme molos ob vznožju stopnišča Tivolskega dvorca v Ljubljani. Gre za odlitke dveh zrcalno obrnjenih modelov iz 2. polovice 19. stoletja, ki se razlikujeta le v zasuku glave in postavitvi zadnjih nog. Pripisani so nemško-avstrijskemu historicističnemu kiparju Antonu Dominiku von Fernkornu, v resnici pa gre za replike marmornih antičnih molosov, posnetih po izgubljenem bronastem originalu iz 2. ali 3. stoletja pr. Kr. Med antične kopije spadajo praktično identični, le po merah različni primerki v Uffizijih, British Museumu in Museu Pio-Clementino vatikanskih muzejev. Model za litoželezne replike (konkretno po molosih iz Uffizijev) je že konec dvajsetih let 19. stoletja imela berlinska livarna, po sredini stoletja pa že več evropskih livarn, med njimi tudi livarna kneza Salma v Blanskem na Moravskem. Glede na zgodovinske okoliščine bi lahko tudi ljubljanske litoželezne pse z veliko verjetnostjo uvrstili med Salmove izdelke, njihovo postavitve pa v čas, ko je bil двореc v letih 1852–1856 v posesti feldmaršala Radetzkega.

KLJUČNE BESEDE

umetniški liv, historizem, antika, replika, molos, Ljubljana, Tivoli, Salmova livarna v Blanskem, Pruske kraljeve livarne, Theodor Kalide, Anton Dominik von Fernkorn

ABSTRACT

THE CAST-IRON MOLOSSIAN DOGS IN FRONT OF THE TIVOLI MANSION IN LJUBLJANA WITHIN THE EUROPEAN CONTEXT

The article focuses on four cast-iron sculptures of Molossian hounds at the foot of the stairs leading to the Tivoli mansion in Ljubljana. These are casts of two mirror-image moulds from the second half of the nineteenth century, which only differ in the position of their heads and hind legs. Although attributed to the German-Austrian historicist sculptor Anton Dominik von Fernkorn, they are, in reality, replicas of marble Roman Molossian dogs, copies of the lost Hellenistic bronze original dating from the second or third century BC. Other examples of Roman copies can be found in the Uffizi Gallery, the British Museum and the Museo Pio-Clementino of the Vatican Museums, all nearly identical, except for their size. A model for cast-iron replicas (imitating the dogs in the Uffizi Gallery) was used by the Berlin foundry already at the end of the 1820s, and after the mid-nineteenth century by several European foundries, including that of Prince Salm in Blansko, Moravia. Given the historical circumstances, Ljubljana's cast-iron dogs, too, can in all likelihood be classified as Salm's products and their installation set in the period 1852–1856, when the mansion was owned by Field Marshall Joseph Radetzky.

KEY WORDS

art casting, historicism, Classical Antiquity, replica, Molossian dog, Ljubljana, Tivoli, Salm's foundry in Blansko, Prussian Royal Foundries, Theodor Kalide, Anton Dominik von Fernkorn

Ljubljana, Tivolski двореc s stopniščem (foto: Simona Kermavnar).

Ob vznožju dvoramnega terasastega stopnišča t. i. Tivolskega gradu (nekdanj graščina Podturn),¹ dvorca v istoimenskem ljubljanskem parku, na masivnih litoželeznih, 9 cm visokih pravokotnih podstavkih sedijo štirje litoželezni psi pasme molos, po dva na vsaki strani, njihova višina je ok. 114–117 cm.² Gre za odlitke iz 2. polovice 19. stoletja, in sicer dveh zrcalno obrnjenih modelov, ki se razlikujeta le v zasuku glave v levo oziroma desno navzgor in v postavitvi zadnjih nog. Kratkodlaki pasji trup je poudarjeno mišičast, na predelu prsnega koša pa so značilne gube. Daljše dlake okoli vratu z ovratnico in izrazite šape se navezujejo na ikonografijo leva, kralja živali. Rep je košat, ušesa dvignjena, v rahlo odprtih gobcih ni videti jezikov. Pripisani so nemško-avstrijskemu historicističnemu kiparju Antonu Dominiku von Fernkornu. Članek po krajši uvodni predstavitvi železolarstva v Evropi nasploh in posebno umetniškega liva sledi vzorom za obravnavane molose, od helenističnega prototipa do poznejših antičnih kopij in zlasti novejših iz 19. stoletja, ter podvomi v doslej veljavno avtorstvo modela zanje in v izvor ulitkov v dunajskih livarnah.

¹ Pod vodstvom lombardskega arhitekta Francesca Ferrate je bila med letoma 1701 in 1703 za ljubljanske jezuite ob starem zgodnjebaročnem dvorcu Podturn z začetka 17. stoletja zgrajena nova reprezentančna grajska stavba, ki je kljub prezidavi sredi 19. stoletja ohranila temeljne poteze prvotne zasnove. Gre za dvorec (Pod turnom 3), katerega različice imena so *Unter dem Turn* (*Unter Den Thurn*), *Unterturn*, Pod turnom/ Pod Turnom (gl. Stopar, *Grajske stavbe*, str. 136–143; Sapač, *Baročni arhitekti*, str. 236 z navedeno ostalo literaturo).

² Drugi pes z leve v pogledu proti stopnišču z Jakopičevega sprehajališča ima prednjo desno šapo na nekakšnem v/(pod) stavku.

19. stoletje je čas industrijske revolucije in z njo povezane splošne uporabe litega železa, ki je prodrlo tudi na področja, prej rezervirana samo za dragocene kovine. Pri oblikovanju železa z ulivanjem v kalupe – litem železu – predmet izdelajo tako, da v kalup ulijejo tekoče železo in pustijo, da se ohladi. Za vse postopke, razen za ulivanje v glinaste kalupe, so potrebni modeli. Ti imajo natančno podobo predmeta in so lahko iz kovin, kamna, voska ali lesa. Dobro opremljene livarne so imele lastne kovinarje za izdelovanje struženih modelov ter kiparje in modelarje za izdelovanje voščenih, mavčnih in lesenih modelov.³ Izdelki umetniškega železnega liva so simbioza med unikatnim umetniškim izdelkom in masovno industrijsko produkcijo, umetniškim in vsakdanjim, ročnim delom ter umetnostjo.⁴ Modeli za večkratno uporabo so omogočili široko dostopnost do kopij umetniških del, npr. antičnih, med katera sodijo tu obravnavane skulpture psov. Včasih je v stroki prevladovalo prepričanje, da so bili takšni izdelki le surogat bronastih ali drugih iz dražjih kovin,⁵ vendar je to posplošeno gledanje, saj ima železo svoje zakonitosti in kvalitete ter je tudi samo zase estetsko prepričljivo. Tega se je posebej zavedal arhitekt, oblikovalec in slikar Karl Friedrich Schinkel (1781–1841), ena vodilnih osebnosti na umetniški sceni 19. stoletja v Nemčiji in širše, ker se sivočrni material lepo ujema z neoklasicističnim slogom, ki poudarja jasnost

³ Prim. npr. Matijević, *Nekaj iz zgodovine*, str. 39; Žargi, *Izdelki*, str. 44; *Iron and Steel*, str. 464–481; Pyritz, *A history*, str. 130–131, 136–137.

⁴ Langer, *Faszination Eisen*, str. 11; Lindner, *Eisenkunstguss*, str. 30–34.

⁵ Npr. Čopič, *Javni spomeniki*, str. 31.

Ljubljana, Tivoli, par molosov na stopnišču (foto: Simona Kermavnar).

oblik in formalno preprostost.⁶ Skupaj s Christianom Petrom Wilhelmom Beuthom (1781–1853) je začel pod vplivom francoskih in angleških vzorčnih knjig leta 1821 izdajati *Vorbilder für Fabrikanten und Handwerker*, zbirko modelov in vzorcev za manufakture in rokodelce – veliko jih je prispeval tudi sam.⁷ Schinkel je izredno vplival na pomen in vpliv pruskih livarn, podobno tudi Johann Gottfried Schadow (1764–1850), avtor slavne brandenburške kvadrige v Berlinu, in drugi umetniki, v prvi vrsti kiparji.⁸

Umetniški liv je vrhunec dosegel v Nemčiji. Že leta 1725 je bila ustanovljena livarna v Lauchhammerju na Saškem, kjer so leta 1784 po več neuspešnih poskusih izdelali prvo polnoplastično figuro večjega formata iz litega železa, in sicer po antični predlogi.⁹ Konec 18. in na začetku 19. stoletja so bile pod kraljevim pokroviteljstvom ustanovljene tri pruske livarne (*Königliche Preussische Eisengiessereien* – KPEG), ki so si vse od ustanovitve prizadevale dvigniti tehnične standarde.¹⁰ Na pobudo grofa Friedricha Wilhelma von Redna (1752–1815) sta bili ustanovljeni leta 1796 livarna v Gliwiczah (tudi Glivice, Hlvice,

nem. Gleiwitz) v Šleziji na današnjem Poljskem in 1804 v Berlinu, leta 1815 pa še livarna v Saynu pri Koblenzu.¹¹ V prvi se je proizvodnja začela leta 1798, vse potrebne tehnične novosti so bile uvožene iz Anglije in Škotske, pri ustanavljanju pa sta sodelovala škotski inženir John Baildon in angleški lastnik livarne John Wilkinson.¹² Vse tri so bile vodene iz Berlina, iz Ministrstva za rudarstvo in metalurgijo, tako da so si lahko med seboj izmenjevale znanje, risbe in modele, pa tudi osebje je krožilo. Po letu 1815 so ulivanje tridimenzionalnih plastik razvili do visoke umetniške in tehnične perfekcije. Pri tem so imeli pomembno vlogo eminentni berlinski kiparji, ki so livarne oskrbovali z risbami za modele za odlitke ali s samimi (glinenimi) modeli, kot neodvisne umetnike pa jih na livarne niso vezale pogodbe.¹³

Kopiranje vzorcev in izdelkov je bilo sicer splošna praksa, dejstvo pa je, da so bili zaradi vrhunske kakovosti v ta namen največkrat uporabljeni prav izdelki pruskih livarn. Zanesljiva identifikacija konkretne livarne je zato pogosto nemogoča, enako težko je predmete natančno datirati, saj so nekatere, zlasti tiste, ki so se izkazali kot zelo uspešni, npr. pri prodaji, po istih kalupih proizvajali tudi več desetletij.¹⁴ Pri pruskih livarnah in posredno tudi pri drugih so pri datiranju v veliko pomoč t. i. novoletne plakete/tablice, nemško imenovane *Neujahrsplaketten* oziroma *Neujahrskarten*. To so majhne pravokotne litoželezne

⁶ Prim. Schmidt, *Der preussische Eisenkunstguss*, str. 124–125; Ilse-Neuman, Karl Friedrich Schinkel, str. 62; Schreiter, Lauchhammer und Berlin, str. 111–112.

⁷ Schmidt, *Der preussische Eisenkunstguss*, str. 154 passim; Göres, Schinkel, str. 255–257; Pyritz, *A history*, str. 146.

⁸ Med njimi: Christian Daniel Rauch (1777–1857), Christian Friedrich Tieck (1776–1851), Erdmann Theodor Kalide (1801–1863), Wilhelm August Stilarsky (1780–1838) idr. (gl. npr. Schmidt, *Der preussische Eisenkunstguss*, str. 95–117; Ferner, Genée, *Kleinkunst in Eisenguss*, str. 25).

⁹ Arenhövel, *Manufaktur und Kunsthandwerk*, str. 210; Schmidt, *Der preussische Eisenkunstguss*, str. 26; Schmuttermeyer, *The Central European cast-iron*, str. 75–76; Pyritz, *A history*, str. 138, 141; Schreiter, Lauchhammer und Berlin, str. 113.

¹⁰ Pyritz, *A history*, str. 132.

¹¹ Za vse tri imenovane livarne gl. Schmidt, *Der preussische Eisenkunstguss*, str. 34–42, 46–54, 214–216, passim; *Iron and Steel*, str. 474; Schmuttermeyer, *The Central European cast-iron*, str. 76–78.

¹² Schmidt, *Der preussische Eisenkunstguss*, str. 34; Pyritz, *A history*, str. 141.

¹³ Pyritz, *A history*, str. 141, 145.

¹⁴ Žargi, *Izdelki*, str. 44; Pyritz, *A history*, str. 136–137.

reliefne plošče v merah 6 x 9 ali 7 x 10 cm in debeline le nekaj milimetrov; zavite v usnjene etuije so jih pošiljali pomembnejšem, vladnim uslužbencem in poslovnim prijateljem. Kot motivi so bili na njih običajno upodobljeni pomembnejši izdelki livarne minulega leta ali odmevni tehnični dosežki, novogradnje itd., zato imajo tudi veliko dokumentarno vrednost.¹⁵

Lep primer kroženja modelov so tudi litoželezni psi molosi, ki stojijo v ljubljanskem parku Tivoli. Ansambel litoželeznih predmetov, postavljen v 2. polovici t. i. železnega stoletja, poleg štirih molosov sestavlja še osem velikih litoželeznih vaz na stebričih okoli bazena s fontano, nekoč pa mu je pripadal tudi celopostavni kip avstrijskega feldmaršala češkega rodu Jožefa Vencija Radetzkega. Leta 1851 je bil kip nagrajen na veliki svetovni razstavi (Great Exhibition of the Works of Industry of All Nations) v Kristalni palači v Londonu¹⁶ in je podobne izvedbe kakor kip Radetzkega v Heldenbergu (t. i. tip Heldenberg).¹⁷ Tivolski kip zdaj hrani Mestni muzej v Ljubljani, le kamniti podstavek je še na prvotnem mestu. Na Češkem leta 1766 rojeni vojskovodja plemiškega rodu Radetzky je v letih 1852–1856 živel v Tivolskem dvorcu, ki mu ga je kot zahvalo za vojaške uspehe v dosmrtni užitek podaril cesar Franc Jožef I. Dvorec, imenovan tudi vila Radetzky, je dal novi stanovalec obnoviti ter preurediti park, ki ga je odprl za javnost. Urediti je dal vodno napeljavo in javne poti med objekti in dostopnimi nasadi ter preurediti Švicarijo, stavbo, ki so jo leta 1909 podrli in po načrtih arhitekta Cirila Metoda Kocha tam zgradili hotel. Radetzky je umrl januarja 1858 v Milanu, pokopan pa je v Heldenbergu (panteonu herojev na prostem), kraju severozahodno od Dunaja. Ljubljani je litoželezni kip podaril graški arhitekt, tovarnar in poslovnež Josef Benedikt Withalm (1771–1865),¹⁸ ki je bil med drugim tudi lastnik takrat največje ljubljanske zgradbe, Kolizeja, zgrajenega v letih 1845–1846 (in podrtega 2011); kip je bil ulit v Salmovi livarni v Blanskem (nem. Blanz) na Moravskem (*Fürst Salm'sches Eisenwerk Blansko/Gräfllich Salmschen Hüt-*

tenwerke von Blansko), in sicer po modelu dunajskega kiparja Adama Rammelmayerja.¹⁹ Poleg tega kipa so iz Salmove livarne na razstavo v London poslali še pet litoželeznih predmetov: ulično svetilko po načrtu oblikovalca Bernarda di Bernardisa in štiri Fernkornove kipe herojev iz srednjeveške sage o Nibelungih.²⁰ Withalm je leta 1851 kip od kneza Salma kupil za 800 goldinarjev, sprva pa je stal 2000 goldinarjev.²¹ Začetna fascinacija z litoželezno atrakcijo pa je Withalma, kot kaže, hitro minila, saj je že novembra 1854 dr. Henrika Costo prosil, naj mesto kip čim prej prevzame, ker mu v Kolizeju primanjkuje prostora. Občina je prošnji ugodila, ker pa takrat ni bil ugoden čas za postavitve spomenika, so ga spravili v mestno shrambo. Pred Tivolski dvorec so ga postavili maja 1880,²² tam pa je bil do konca leta 1918.²³

Vaze so bile odlite v domači Auerspergovi livarni v Dvoru pri Žužemberku. Do pred kratkim so bile obravnavane kot uvoz,²⁴ a ker so po obliki in merah (v. 62 cm, premer zgornje odprtine 55 cm) identične z vazama ob Valvasorjevem vodnjaku v Višnji Gori iz leta 1872, ki je bil izdelan v Auerspergovi livarni v Dvoru, ni dvoma, da gre tudi tu za izdelek te livarne.²⁵ Višnjegorski vazi sta na osrednjem delu okrašeni s trtnimi listi, viticami in grozdi med punciranima trakovima, medtem ko je ta prefinjena dekoracija zaradi poznejših premazov na tivolskih vazah zbrisala-

¹⁹ Telesko, *Denkmäler für Feldmarschall*, str. 158; Jezernik, *Skupinski portret*, str. 58; Žitko, *Po sledeh časa*, str. 64. Rammelmayerjevo avtorstvo označi kot verjetno. Skoraj dva metra visoki kip je na podstavku sicer signiran AR (Žmuc, Simončič, kat. št. 9, str. 53).

²⁰ Di Bernardis in Fernkorn sta tudi sicer občasno sodelovala. Kip Radetzkega je v katalogu (*Official Descriptive and Illustrated Catalogue*, str. 1031) naveden kot Fernkornovo delo.

²¹ Costa, *Zur Geschichte*, str. 41; Potočnik, *Tivolski grad*, str. 234. Za primerjavo: nekoliko mlajši (1872) Valvasorjev vodnjak v Višnji Gori iz Auerspergovih livarne je po poročanju umetnostnega topografa in ljubiteljskega zgodovinarja Konrada Črnologarja stal 1000 goldinarjev (Godeša, *Znameniti*, str. 113–114).

²² O odkritju spomenika je 29. maja 1880 poročal časnik *Slovenec* (N. N., *Domače novice*, 29. 5. 1880, str. 4). V literaturi kot leto postavitve zasledimo tudi 1881 (Potočnik, *Tivolski grad*, str. 235; Kranjec, *Tivoli*, str. 328; Žitko, *Historizem v kiparstvu*, str. 151, op. 72 in *Po sledeh časa*, str. 64; Ovsec, *Iz življenja Tivolija*, str. 66; Pergovnik in Zupan, *Ljubljana. Tivoli*, str. 63; Kolšek, *Die Stadtparks in Slowenien*, str. 197) ali celo 1882 (Kopriva, *Ljubljana skozi čas*, str. 222–223; Žitko, *Historizem v kiparstvu*, str. 151, op. 72; Žitko, *Dela dunajskih*, str. 136, op. 7; Žitko, *Fernkorn's und Tilgners*, str. 408, op. 9; Stopar, *Grajske stavbe*, str. 142; Čopič, *Javni spomeniki*, str. 31; Žmuc, Simončič, *Kat. št. 9*, str. 53; Telesko, *Denkmäler für Feldmarschall*, str. 158).

²³ *Slovenec*, 29. 5. 1880, str. 4 »Domače novice«; Simončič in Žmuc, *Kat. št. 9*, str. 53; Jezernik, »Vedno zvesta Slovenija«, str. 159–172; Jezernik, *A group portrait*, str. 29–52; Jezernik, *Skupinski portret*, str. 58; Polajnar, *O življenju in smrti*, str. 141, 143–144.

²⁴ Pergovnik in Zupan, *Ljubljana. Tivoli*, str. 63.

²⁵ Kermavnar, *Idrijski vodnjak*, str. 247; Janez Vajkard Valvasor kot vitez in učenjak – vračanje sijaja vodnjaku iz Višnje Gore (<http://www.rtvsl.si/kultura/drugo/janez-vajkard-valvasor-kot-vitez-in-ucenjak-vracanje-sijaja-vodnjaku-iz-visnje-gore/466835>, 26. 10. 2018).

¹⁵ Npr. Ilse-Neuman, *Karl Friedrich Schinkel*, str. 56; Börsch-Supan, *German Sculpture*, str. 163; Schmidt, *Der preussische Eisenkunstguss*, str. 88; Ferner, *Genée, Kleinkunst in Eisenguss*, str. 28; Bartel, *Bilder in Eisenguß*, str. 61–67.

¹⁶ Costa, *Zur Geschichte des Radetzky Denkmals in Laibach*, str. 41. Potočnik (*Tivolski grad*, str. 234) navaja, da je bil kip odličen na industrijski razstavi v Londonu leta 1852, enako Žitko-Bahovec (*Spomeniška in arhitekturna plastika*, str. 89), Žitko (*Historizem v kiparstvu*, str. 151, op. 71), Čopič (*Javni spomeniki*, str. 31) in Jezernik (*Skupinski portret*, str. 58). Znamenita razstava je potekala leto prej, od začetka maja do konca oktobra. Poročevalec v *Slovenskem narodu* 10. marca 1880 izrecno navaja, da je bil kip Radetzkega kupljen v Londonu leta 1851. Kasneje Žitko (*Dela dunajskih*, str. 136; *Fernkorn's und Tilgners*, str. 408) pravilno navaja leto 1851.

¹⁷ Telesko, *Denkmäler für Feldmarschall*, str. 158.

¹⁸ Withalmova fascinacija z litim železom je bila znana. V Gradcu je leta 1848 zgradil t. i. Železno hišo, enega prvih primerov litoželezne gradnje v Evropi.

na.²⁶ Glede časa postavitve vaz v Tivoliju so predlogi v strokovni literaturi precej različni, od sredine do konca stoletja,²⁷ pri čemer zadnje desetletje 19. stoletja sploh ne pride v poštev, ker dvorska livarna od leta 1891 ni več delovala. Najverjetneje jih je dal postaviti že Radetzky, ko je v času bivanja v gradu preurejal tudi park in je bila fontana sestavni del nove vrtno zasnove.²⁸

Kot bomo videli v nadaljevanju, lahko z veliko mero gotovosti rečemo, da tudi štirje litoželezni molosi, tako kot celopostavni kip Radetzkega, prihajajo iz Blanskega. Obe železolivarni, Salmova in Auerspergova, sta se uvrščali med najpomembnejše v habsburški monarhiji, bili pa sta tako poslovno kot sorodstveno povezani.²⁹ Salmova se je odlikovala zlasti po kvaliteti in kvantiteti figuralnih odlitkov umetniškega liva. V slovenski strokovni literaturi sicer beremo, da naj bi bili psi uliti v Cesarsko-kraljevi umetniški livarni na Dunaju.³⁰

Tradicija postavljanja psov čuvajev pred vhod v tempelj, palačo ali mesto izvira iz antike, ker naj bi varovali pred sovražniki in nepridipravi. V ta čas sodi tudi starodavna, izumrla pasja vrsta molosov, prednica današnjih mastifov. Ime so dobili po ljudstvu Molossov v Epiru, gorski regiji v severozahodni Grčiji in južni Albaniji, ki so jo leta 168 pr. Kr. zavzeli Rimljani. Ti so te pse imenovali *Canis Molossus* ali *Canis Epiroticus*. Molose, v osnovi ovčarsko vrsto, so uporabljali predvsem kot čuvaje, lovske pse in celo v vojaških spopadih; običajno so imeli ovrtnico. Zaradi njihovega impozantnega videza in odličnih značajskih lastnosti jih antični pisci večkrat omenjajo, tako npr. Aristotel, Plavt, Vergil, Horacij in Petronij, pomemben pečat pa so pustili tudi v likovni umetnosti. Iz 2. ali 3. stoletja pr. Kr. je bronast helenistični original molosa, a je izgubljen, ohranjene pa so rimske kopije v marmorju. Verjetno najslavnejša med njimi in po merah najmanjša, visoka

105 cm,³¹ je t. i. Jenningsov pes, ki je dobil ime po prvem lastniku, Angležu Henryju Constantinu Jenningsu.³² Ta je skulpturo kupil, potem ko so jo sredi 18. stoletja nekoliko poškodovano – psu namreč manjka rep – izkopali v Rimu. Restavrirana je bila v delavnici Bartolomea Cavaceppija, kjer jo je videl tudi Johann Joachim Winckelmann. Kip je takoj ob prihodu v Anglijo požel hvalo (med navdušenci je bil tudi Horace Walpole), nastale so številne kopije. Od leta 2001 je Jenningsov pes v British Museumu

Firenze, Galeria degli Uffizi, antični molos
(Mansuelli, *Cane molosso*, sl. 48).

²⁶ Poleg tega da so bile vaze v Tivoliju v preteklosti mnogokrat prebarvane, so bile tri tudi močno poškodovane in leta 2006 nadomeščene z novimi, ki jih je izdelalo Livarstvo Vidmar iz Ljubljane. Številni sloji barv so močno okrnili prefinjeno dekoracijo, ki je na vazah pri Valvasorjevem vodnjaku še lepo vidna, npr. na trtnih listih vidimo osrednje žile in žilice itd. Različna je tudi namembnost: v Tivoliju so bile v njih od nekdaj posajene rastline (v glavnem pisanolistne agave), v Višnji Gori pa sta služili kot zbiralnika za vodo.

²⁷ Npr. Breda Mihelič, *Vodnik po Ljubljani*, str. 97 piše, da so »v parku pred gradom ob koncu stoletja postavili v baročni šesterokotni vodnjak vodomet s fantkom, ki stiska ribo, in štiri stebriče z vazami; Kopriva (*Ljubljana skozi čas*, str. 222–223), Ovsec (*Iz življenja Tivolija*, str. 67), Horvat (*Sto vodnjakov*, str. 103), Kladnik (*Ljubljanske metamorfoze*, str. 89) navajajo leto 1870.

²⁸ Unetič, *Feldmaršalova vrtova*, str. 96.

²⁹ Grolich, *Blanenská umělecká litina*, str. 21; za sorodstveno povezavo med njima gl. Kermaonar, *Idrijski vodnjak*, str. 245, 249–250.

³⁰ Čopič, *Prelovšek in Žitko, Ljubljansko kiparstvo*, str. 158; Ovsec, *Iz življenja Tivolija*, str. 67.

³¹ Inv. št. 2001, 1010.1. Gl. The British Museum. Collection online (http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=467443&partId=1. 10. 2018); iDAi.objects.arachne (<https://arachne.dainst.org/entity/1065647?fl=20&cq=%22Molossoerh%22&resultIndex=3>, 20. 10. 2018).

³² Jennings je kip kupil v Rimu med letoma 1753 in 1756. Ker je bila žival brez repa, sicer zaradi poškodbe, je to novega lastnika napeljalo na misel, da gre za upodobitev »nenavadno velikega in lepega« Alkibiadovega psa (Alkibiad, ok. 450–404 pr. Kr., atenski državnik in vojskovodja, Sokratov učenec), ki mu je lastnik po Plutarhovem poročanju lastnoročno odrezal rep, da bi tako pozornost Atencev preusmeril od pomembnih družbenih problemov (gl. Plutarh (Plutarchus), Alkibiad, str. 202). Za Jenningsom je bil lastnik Charles Duncombe, zato je kip v literaturi včasih imenovan tudi Duncombov pes.

Ljubljana, Tivoli, litoželezni molos, drugi z leve ob pogledu proti dvorcu (foto: Simona Kermaonar).

v Londonu. Podobne³³ molose (a z repi), in sicer po dva primerka, srečamo tudi v vestibulu Galerije degli Uffizi v Firencah³⁴ in v Museu Pio-Clementino vati-kanskih muzejev.³⁵ Vsi naštetih ohranjeni primerki so rimske kopije helenističnega originala in prikazujejo sedečega psa, ki s pozicije gledalca obrača glavo v desno; razkoračeni sprednji nogi sta trdno uprti v tla, zadnji zasukani v levo, višina vseh (brez podstavkov) pa je nekoliko več kot en meter in manj kot 125 cm. Kot je opozoril Guido Achille Mansuelli, bi glede na to, da sta živali tako v Firencah kot v Vatikanu obrnjeni v isto smer (enako londonski pes), težko govorili o paru simetrično postavljenih figur v funkciji arhitekturne plastike. Prvotno je torej najverjetneje šlo za en sam izoliran kip, lahko tudi v sklopu nagrobne plastike, ki pa je bil zaradi izredne kvalitete

³³ Visconti, *Il Museo Pio Clementino*, str. 58.

³⁴ Oba višine 112 cm; inv. št. 65 r, 67. Gl. npr. Mansuelli, *Cane molosso*, str. 77–78, kat. št. 48–49; Pasquale, Paolucci, *Molossian Hounds*, str. 16; Na spletni strani iDAi.objects arachne (<https://arachne.dainst.org/entity/1066073?fl=20&q=moloss&resultIndex=2>, 30. 8. 2018) je navedena višina obeh 118 cm, vendar skupaj s podstavkom.

³⁵ Nahajata se v Cortile Ottagonale belvederskega dvorišča v okviru vati-kanskih muzejev (inv. št. 872, 897). Prvi se od ostalih tu naštetih nekoliko razlikuje, in sicer je bolj robusten, z velikim gobcem, trup prekriva dlakast relief, je tudi nekoliko večji (v. 124 cm). Prim. *Päpstliche Museen und Gallerien*, str. 87; iDAi.objects arachne (<https://arachne.dainst.org/entity/1066073?fl=20&q=moloss&resultIndex=2>, 5. 9. 2018).

Ljubljana, Tivoli, litoželezni molos, četrti z leve ob pogledu proti dvorcu (foto: Simona Kermaonar).

in ekspresivnosti kasneje reproduciran v dekorativne namene, lahko tudi kot par.³⁶

V 1. polovici 19. stoletja so modele tega psa, izdelane po antični predlogi, imele tudi nekatere najpomembnejše evropske livarne, npr. v Gliwicah, Berlinu, Ilsenburgu (*Fürstlich-Stolbergische Hütte Ilsenburg*),³⁷ sredi stoletja že Salmova,³⁸ v drugi polovici stoletja (ok. 1870) v Mägdesprungu (*Herzogliche Eisenhütte Mägdesprung*)³⁹ in tudi v Ameriki (zadnja četrtina stoletja; livarni Jordan L. Mott Iron-Works⁴⁰ in J. W. Fiske⁴¹ iz New Yorka).⁴²

Znano je, da je v dvajsetih letih kipar in cizeler Theodor Kalide (1801–1863)⁴³ za berlinsko livar-

³⁶ Mansuelli, *Cane molosso*, str. 77–78.

³⁷ Arenhövel, *Eisen statt Gold*, kat. št. 455, str. 212.

³⁸ Gl. njihove kataloge: Brno, Moravský zemský archiv v Brně, Kataloga Salmove livarne, Tafel 14; neoštevilčen katalog Maschinenbau-Aktiengesellschaft vormals Breitfeld, Daněk & Co. Eisenwerke Blansko, 1913; katalog Maschinenbau-Aktiengesellschaft vormals Breitfeld, Daněk & Co. Eisenwerke Blansko, inv. št. B 2377. Prim. tudi Rasl, *Decorative cast ironwork*, str. 43–46, passim; Schmidt, *Der preussische Eisenkunstguss*, str. 227; Ferner, Genée, *Kleinkunst in Eisenguss*, str. 140, sl. 282.

³⁹ Livarna je izdelovala replike (v. 117 cm) vati-kanskih molosov. Gl. Reichmann, *Die Harzer Eisenhütte*, str. 117 (sl. 57).

⁴⁰ Ustanovitelj Jordan Lawrence Mott (1799–1866).

⁴¹ Ustanovitelj Joseph Winn Fiske (1832–1903).

⁴² Prim. Jen Devereux, *The Ash Street Dog: An Unsolved Mystery* (<http://cambridgecanine.com/2011/11/the-ash-street-dog-an-unsolved-mystery/>, 8. 8. 2018); *Rare Lifesize Zinc »Dog of Alcibiades« (Molossian Dog)* (https://www.1stdibs.com/furniture/building-garden/statues/rare-lifesize-zinc-dog-alcibiades-molossian-dog/id-f_392650/, 8. 8. 2018).

⁴³ Gl. Schmidt, *Der preussische*, str. 105–108, passim; Łukasiewicz, Kalide, str. 162–163; *Deutsche Biographie, Kalide, Theodor* (<https://www.deutsche-biographie.de/sfz39589.html#ndbcontent>, 10. 10. 2018).

no napravil repliko naravne velikosti po molosih iz Uffizijev, ulil pa jo je Wilhelm Hopfgarten.⁴⁴ Replika je bila leta 1828 razstavljena na razstavi kraljeve akademije (*Königliche Akademie der bildenden Künste und mechanischen Wissenschaften*) v Berlinu, nato pa je prišla v kraljevo zbirko.⁴⁵ Kalide je sprva obiskoval rudarsko šolo v rojstnem kraju Chorzów (nem. Königshütte), v letih 1817–1819 se je najverjetneje učil v kraljevi livarni v Gliwica. Potem se je preselil v Berlin, delal v ateljeju Johanna Gottfrieda Schadowa in istočasno v tamkajšnji livarni, po dveh letih pa je odšel h kiparju Christianu Danielu Rauchu. Odlikoval se je predvsem kot animalist.⁴⁶ Na mladega umetnika je imel velik vpliv modelarski mojster Wilhelm August Stirlasky, ki je prišel v Berlin leta 1805, prav tako iz Gliwic. Odlitek molosa po Kalidejevem modelu lahko še danes vidimo ob stavbi nekdanje berlinske livarne na Invalidenstrasse.⁴⁷ Pes je bil prava uspešnica in je upodobljen tudi na livarniški novoletni plaketi iz leta 1828, primerek katere

Stadtuseum Berlin, novoletna plaketa iz leta 1828
(Schmidt, *Der preussische Eisenkunstguss*,
str. 91, sl. 80).

hrani Stadtmuseum v Berlinu; zmodeliral jo je Stirlasky.⁴⁸

Berlinska livarna je namreč od ustanovitve do leta 1848, ko je pogorela in si od takrat ni več opomogla,⁴⁹ slovela po novoletnih plaketah. Na zgoraj omenjeni so upodobljeni trije njeni zelo vplivni izdelki: na sredini nagrobnik generala Ludwiga Matthiasa Nathanaela Gottlieba von Brauchitscha († 1827) na pokopališču Alter Garnisonfriedhof,⁵⁰ desno in levo pa slavni antični umetnini iz marmorja, vaza iz Warwicka⁵¹ in molos iz Uffizijev. Sodeč po

Otok Rügen, lovski dvorec Granitz, litoželezni molos
pri vhodnem stopnišču, 1838–1846 (<https://hiveminer.com/Tags/castle,r%C3%BCgen>).

⁴⁴ Wilhelm Hopfgarten (1779–1860) se je rodil v Berlinu in se šolal na tamkajšnji Akademiji za dizajn. Bil je livar pri Christianu Danielu Rauchu, po prihodu v Rim pa je združil moči s sonarodnjakom Benjaminom Ludwigom Jollagejem.

⁴⁵ Bimler, *Der Bildhauer Theodor Kalide*, str. 463; Donig, Theodor Kalide, str. 184.

⁴⁶ Zmodeliral je tudi slavna čuječega in spečega leva po Rauchovih osnutkih in Schinklovi ideji. Odlitke spečega leva lahko še danes vidimo v Berlinu (nagrobni spomenik generala Scharnhorsta), v Bytomu in Pokóju na Poljskem, odlitke čuječega leva pa v Gliwica.

⁴⁷ Fotografija objavljena v katalogu *Die Königliche Eisen-Gieserei zu Berlin 1804–1874. Die Sammlung Preussischer Eisenkunstguss in der Stiftung Stadtmuseum Berlin*, sl. 18. Odlitke srečamo tudi v parku dvorca Hundisburg v bližini Magdeburga. Glede na to, da je livarna v bližnjem Mägdesprungu izdelovala replike vatikanskih molosov (gl. op. 39), ki so nekoliko drugačni, gre najverjetneje tudi v Hundisburgu za izdelek berlinske livarne (Hundisburger Hund, http://www.nathusius-r.de/Bilder/Deutschland/SachsenAnhalt/Hundisburg/Hundisburger_Hund_20080615072.htm, 15. 11. 2018).

⁴⁸ Inv. št. II 59/116b E, v. 63 mm, d. 875 mm; Stadtmuseum Berlin. Sammlung Online (<https://sammlung-online.stadtmuseum.de/Details/Index/288346>, 4. 9. 2018). Arenhövel, Manufaktur und Kunsthandwerk, str. 222, 242 (sl. 406); Schmidt, *Der preussische Eisenkunstguss*, str. 90–91 (sl. 80); Arenhövel, *Eisen statt Gold*, kat. št. 25, str. 37; Ferner, Genée, *Kleinkunst in Eisenguss*, str. 28; Bartel, Elisabeth (s sodelavci Gundula Ancke, Annette Bossmann, Jan Mende, Andreas Teltow), *Neujahrplakette 1828* (Kat. 350 f.), str. 118.

⁴⁹ Potem je bila zgrajena nova, ki pa ni več dosegala pravih uspehov in so jo leta 1874 zaprli.

⁵⁰ Nagrobnik je po Schinklovem načrtu izdelal kipar Ludwig Wilhelm Wichmann (1788–1859).

⁵¹ Vazo je okoli leta 1771 v Hadrijanovi vili v Tivoliju pri Rimu odkril škotski slikar in trgovec z umetninami Gavin Hamilton. Nato jo je kupil diplomat William Hamilton, danes pa je v Burrellovi zbirki v Glasgou na Škotskem. Med obiskom Anglije in Škotske leta 1826 jo je tam najverjetneje videl Schinkel, ki je naredil tudi načrt za cvetlično stojalo (*Blumenständer*) s to vazo na vrhu. Gl. Göres, *Entwürfe*, str. 250; Schmidt, *Der preussische Eisenkunstguss*, str. 156, 158, 163–165; Ilse-Neuman, Karl Friedrich Schinkel, str. 66; Bartel, Warwickvase (Kat. št. 23), str. 85–86; The British Museum. Collection online (http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=467443&partId=1, 10. 2018). Njen današnji videz, enako kot videz Jenningsovega psa, je rezultat restavratorskih posegov v 18. stoletju takrat najslavnjšega »restavratorja« Bartolomea Cavaceppija. Replike warwiške vaze so bile med najbolj znanimi in priljubljenimi izdelki berlinske livarne. Za Cavaceppija gl. npr. Ramage, *Restorer and Collector*, str. 64 sl.

Ljubljana, Tivoli, litoželezni molos, tretji z leve ob pogledu proti dvorcu (foto: Simona Kermavnar).

paru molosov na stopnišču lovskega dvorca v kraju Granitz⁵² na otoku Rügen na severovzhodu Nemčije, ki sta bila tja postavljena med letoma 1838 in 1846, je livarna izdelovala tudi par, pri čemer en pes gleda v svojo levo in drugi v svojo desno stran, torej gre za zrcalno podobo; ta par se razen po merah v ničemer ne razlikuje od ljubljanskih dveh parov. Istočasno so izdelovali tudi kipece firenških molosov v funkciji pismenskih obtežilnikov.⁵³

Avtorstvo psov molosov v Tivoliju je v slovenski strokovni literaturi, ki jo povzemajo tudi razni vodniki in poljudna literatura, pripisano Antonu Dominiku von Fernkornu,⁵⁴ čeprav konkretnega dokaza za

to ni.⁵⁵ Fernkorn⁵⁶ je bil eden vodilnih kiparjev historizma neobaročne smeri in priznan animalist. Po rodu je bil Nemec, rodil se je leta 1813 v Erfurtu v Turingiji. V tridesetih letih se je preselil v München, kjer se je pridružil Kraljevi livarni. Obiskoval je tudi tamkajšnjo akademijo, čeravno ne v okviru rednega študija, in prišel v stik z mojstri evropskega slovesa. V začetku štiridesetih let je odšel na Dunaj, kjer je sprva delal v znani livarni Josepha Glanza, v turbulentnem času marčne revolucije in po njej, ko je bilo naročil z dvora malo, pa je začel sodelovati s Salmovo livarno.⁵⁷ Leta 1856 je prevzel vodenje C.-kr. topovske livarne (*K. K. Kanonengießerei*) in jo 1861 spremenil v C.-kr. umetniško livarno (*K. K. Kunst-Erzgiesserei*).⁵⁸ Tu je bilo po njegovi predlogi ulito tudi bronasto poprsje maršala Radetzkega, ki ga je neposredno pri umetniku naročila ljubljanska mestna občina.⁵⁹ Postavljeno je bilo leta 1860 v ljubljanskem parku Zvezda⁶⁰ kot prvi reprezentativni javni spomenik v Ljubljani. Kakor omenjeni celopostavni litoželezni Radetzky je tudi ta sedaj hranjen v ljubljanskem Mestnem muzeju. Umetnik je mesto ob odkritju spomenika leta 1860 tudi osebno obiskal, čeprav takrat že precej bolan. Za Ljubljano je izdelal tudi bronasto doprsje Franca Jožefa I. v nadnaravni velikosti; cesar je plastiko leta 1862 poklonil Društvu ljubljanskih ostrostrelcev, slavnostno odkritje spomenika je bilo naslednje leto na strelišču v Ljubljani. Poprsje je znano le po fotografiji Bruna M. Wikingena, kajti spomenik je bil leta 1918 odstranjen, po drugi svetovni vojni pa se je sled za njim izgubila.⁶¹

⁵⁵ To napako sem ponovila tudi sama v poljudnem članku o pamsi tivolskih litoželeznih psov, ki je bil objavljen 23. julija 2018 na spletnem portalu RTV SLO Moja generacija (<https://www.rtvsllo.si/moja-generacija/katere-pasme-so-znameniti-psi-ki-krasijo-dostop-do-tivolskega-gradu/461166>, 20. 11. 2018).

⁵⁶ Med njegovimi monumentalnimi deli so tudi trije konjeniški spomeniki, in sicer nadvojvode Karla (1859) in princa Evgena Savojskega (1865) na Dunaju ter bana Jelačića v Zagrebu (1866), pa tudi slavni lev iz Asperna na Dunaju (1858), ki ga je navdihnila Thorvaldsenova plastika v Lucernu (1821). Gl. Pollak, *Anton Dominik von Fernkorn*; Aurenhammer, *Anton Dominik Fernkorn*; Krause, *Fernkorn*, str. 454–455.

⁵⁷ Pollak, *Anton Dominik von Fernkorn*, str. 12, 18; Aurenhammer, *Anton Dominik Fernkorn*, str. 13; Grolich, *Blanenská umělecká litina*, str. 43.

⁵⁸ Pollak, *Anton Dominik von Fernkorn*, str. 19; Aurenhammer, *Anton Dominik Fernkorn*, str. 18; Žitko, *Dela dunajskih*, str. 136, op. 9; Žitko, *Fernkorns und Tilgners*, str. 409.

⁵⁹ Aurenhammer, *Anton Dominik Fernkorn*, str. 54 (kat. št. 61, sl. 22); Žitko, *Dela dunajskih*, str. 136; Žitko, *Fernkorns und Tilgners*, str. 408–409; Čopič, *Javni spomeniki*, str. 29–30; Telesko, *Denkmäler für Feldmarschall*, str. 158.

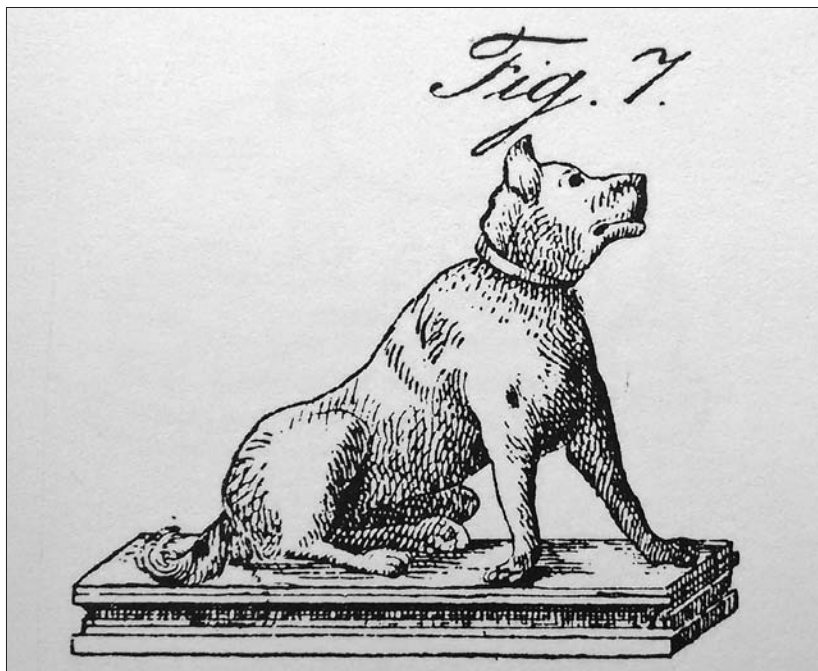
⁶⁰ Unetič, *Feldmaršalova vrtova*, str. 97, op. 22 (avtorica napačno navaja, da so ta kip leta 1880 postavili pred Tivolski grad, kjer pa je v resnici stal celopostavni litoželezni kip Radetzkega – gl. zgoraj).

⁶¹ Aurenhammer, *Anton Dominik Fernkorn*, str. 61–62 (kat. št. 92). Še leta 1936 je bila plastika v Mestni pristavi na Kodeljevem, kjer jo je Wikingen tudi fotografiral. Gl. tudi Žitko, *Historizem v kiparstvu*, str. 151, op. 71, in članka iste avtorice o delih za Ljubljano dunajskih kiparjev Fernkorna in Tilgnerja (Žitko, *Dela dunajskih*, str. 139–140; Žitko, *Fernkorns und Tilgners*, str. 410–411).

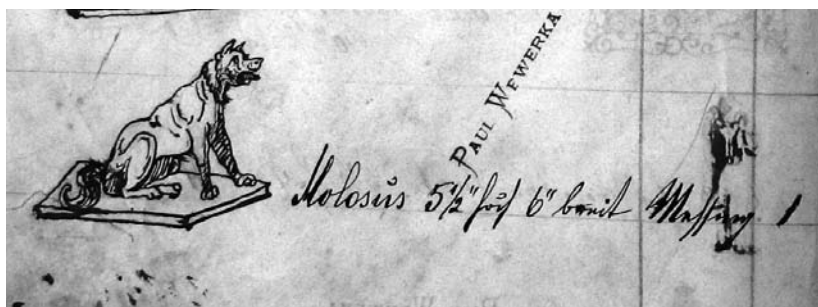
⁵² Nanju me je opozorila Elizabeth Bartel. Dvorec, pomembno zbirališče evropske aristokracije, je bil zgrajen med letoma 1838 in 1846 po načrtu berlinskega arhitekta Johanna Gottfrieda Steinmeyerja, nekoliko mlajši stolp pa po Schinklovem načrtu.

⁵³ Arenhövel, *Eisen statt Gold*, kat. št. 455, str. 212; Meinecke, *Antike und moderne*, str. 99.

⁵⁴ Potočnik, *Tivolski grad*, str. 235; Kranjec, *Tivoli*, str. 328; Vodopivec, *Ljubljana*, str. 234; Kopriva, *Ljubljana skozi čas*, str. 222–223; Čopič, *Prelovšek, Žitko, Ljubljansko kiparstvo*, str. 158; Kladnik, *Ljubljanske metamorfoze*, str. 89; Mihelič, *Vodnik po Ljubljani*, str. 97; Stopar, *Grajske stavbe*, str. 142; Stopar, *Najlepsi*, str. 192; Kolšek, *Die Stadtparks in Slowenien 1864–1918*, str. 197; Kuhar in Potokar, *Gremo v mesto*, str. 125; Smrekar, Erhartič in Šmid Hribar, *Krajinski park*, str. 43; Stopnišče Tivoli – GNOM, d. o. o. (<http://www.gnom.si/stopnisce-tivoli/>, 7. 8. 2018).

Gliwice, Preis-Courant, risba pisemskega obtežilnika s t. i. Florentiner Wolfshund (Arenhövel, Eisen statt Gold, str. 212).

Blansko, Muzeum Blanenska, risba molosa iz Vevertkovega dnevnika.

Konec petdesetih let je Fernkorna zadela blažja kap, napadi pa so se kasneje v okrepljeni obliki ponovili in privedli do hude duševne bolezni, ki se je tudi sicer pojavljala v njegovi družini, pri njem pa sta jo verjetno dodatno spodbudila naporno delo in izpostavljenost javnosti. Pred smrtjo leta 1878 je več kot desetletje preživel v psihiatrični ustanovi v bližini Dunaja. Njegov atelje in vilo je prevzel slavn slikar Hans Makart.

Kot je bilo omenjeno, je imela odlitke molosov po antični predlogi (tako tiste v naravni velikosti kot pisemske obtežilnike) v repertoarju berlinska livarna, za nas pa je najpomembnejše dejstvo, da jih je izdelovala tudi Salmova, katere številni izdelki so našli pot tudi v naše kraje.⁶² Tako kot druge livarne na Če-

škem in Moravskem je v 1. polovici in okoli sredine 19. stoletja načrtno prevzemala modele iz Gliwic in Berlina ter jih včasih (delno) preoblikovala, kasneje pa so postopoma prevladali njeni lastni.⁶³

Zgodovina Blanskega je tesno povezana z železom. Leta 1766 je tamkajšnjo železarno kupila plemiška družina Salm-Reifferscheid. Najzaslužnejši za njen razcvet je Hugo Franc (František), starogrof (1776–1836), edini otrok iz zakona med Karlom

Vidmar, *Lokalpatriotismus*, str. 65–87) kot za vodnjake (gl. Kermavnar, *Litoželezni vodnjaki*, str. 26–27), t. i. javno in vrtno pohištvo (gl. npr. Kermavnar, *Litoželezna pitnika*, str. 13; Kermavnar, *Litoželezna ograja pri Goljjevi vili*, str. 15), nagrobno plastiko, notranjo opremo (župnijska cerkev sv. Nikolaja v Dolnjem Logatcu: litoželezne spiralne stopnice, <https://www.mojaobcina.si/logatec/novice/lokalne-skupnosti/zupnijska-cerkev-sv-nikolaja-v-dolnjem-logatcu-litozelezne-spiralne-stopnice.html>, 5. 12. 2018) itd.

⁶³ Schmidt, *Der preussische Eisenkunstguss*, str. 217; Grolich, *Blanenská umělecká litina*, str. 22, 40–41.

⁶² Šlo je tako za javne (npr. omenjeni spomenik Radetzkiemu pred Tivolskim dvorcem) imperialne habsburške spomenike (gl. npr. Telesko, *Die Denkmäler Joseph II.*, str. 136–142;

knezom Salm-Reifferscheid-Krautheimom in Pavlino Auersperg, hčerko grofa in od leta 1783 kneza Karla Jožefa Auersperga iz Kočevja, ustanovitelja železarn v Dvoru pri Žužemberku. Vodenje livarne v Blanskem je Hugo prevzel leta 1806.⁶⁴

Kot se lahko poučimo iz Salmovih prodajnih katalogov, so od sredine 19. stoletja izdelovali dve liniji molosov, in sicer manjše samostojne kipce v funkciji pisemskih obtežilnikov in večje skulpture, težke 392 kg in visoke ok. 118 cm,⁶⁵ v glavnem namenjene dekoraciji zunanjščin stavb, konkretno vhodov oziroma stopnišč, ki načeloma zahtevajo par. Obtežilniki⁶⁶ se navezujejo na model livarne v Gliwiczah.⁶⁷ pasji trup ni tako visoko dvignjen kot v monumentalni izvedbi, gobec pa je zaprt ali le rahlo odprt. Izdelovali so jih še v dvajsetih letih 20. stoletja, posamičen je običajno tehtal 2,5 kg.⁶⁸ V t. i. dnevniku Pavla Veverke,⁶⁹ kiparja modelarja v Salmovi livarni v letih 1853–1893, vidimo risbo nič kaj impozantnega psa z naprej pomaknjeno in rahlo sklonjeno glavo, odprtih gobcem in iztegnjenim jezikom. Realiziranih tovrstnih primerkov ne poznam, lahko da gre le za nekoliko nerodno risbo.

Par molosov velikih dimenzij je predstavljal zrcalno podobo, pri čemer en pes obrača glavo v svojo desno in drugi v svojo levo stran. V katalogu iz časa kmalu po sredini 19. stoletja sta živali sicer upodobljeni s pogledom druga proti drugi,⁷⁰ v tistem z začetka 20. stoletja, kjer so izdelki prikazani že s fotografijami in ko je bila Salmova livarna že last praške

Moravský zemský archiv v Brně, Salmov katalog, Molos 1 in molos 2, po sredini 19. stoletja.

⁶⁴ Na začetku dvajsetih let 19. stoletja je v Blansko poklical odličnega kemika in metalurga Karla Ludvika Reichenbacha iz Stuttgarta, ki je pustil izredno pomemben pečat zlasti na področju umetniškega liva (Pilnáček, *250 let blanenských železáren*, str. 79–82, 97; Grolich, *Blanenská umělecká litina*, str. 20, sl. 39; Hradilová, *Historie*, str. 38).

⁶⁵ Gl. Brno, Moravský zemský archiv v Brně, fond H 998, Katalog Salmove livarne (Eigenthum der Fürstlich Salm'schen Blansker Eisenfabrik), Tafel 14. Molosa sta upodobljena poleg drugih živali, resničnih (lev, jelen, hrt) in mitoloških (par grifonov, sfinga). Teža vsakega (ok. 392 kg) je pod risbami označena v funtih z ligaturo lb, višina pa še v starih avstrijskih oziroma dunajskih merah s čevlji (*Fuß*) in palci (*Zoll*) (3' 9"), kar znaša ok. 118,53 cm (za pretvorbe mer se zahvaljujem dr. Mihi Seručniku).

⁶⁶ Gl. npr. Muzeum Blanenska, Salmov katalog, *Beschwerer und Staffagen*, Tafel 29, št. 17.

⁶⁷ Risba je bila objavljena v njihovem ceniku (*Preis-Courant*); kipce je izdelovala tudi berlinska livarna (gl. Arenhövel, *Eisen statt Gold*, kat. št. 455, str. 212).

⁶⁸ Npr. Muzeum Blanenska, katalog *Maschinenbau-Aktiengesellschaft vormals Breitfeld, Daněk & Co. Eisenwerke Blansko*, inv. št. B 2377, 20. leta 20. stoletja, inv. št. B 2377, Tafel 624, *Brief-Beschwerer*; na izbiro so bili v črni, bronzirani in pocinkani verziji.

⁶⁹ Tudi Paul Wewerka (1826–1899). Na praški akademiji je študiral slikarstvo. Pred odhodom v Blansko je delal v železarni v kraju Plasy (nem. Plass) (gl. Grolich, *Blanenská umělecká litina*, str. 42; Hradilová, *Historie a současnost umělecké litiny*, str. 73). Pri Veverkovem dnevniku, ki je hranjen v Muzeum Blanenska, gre lahko za njegov dnevnik z risbami kipov, za katere je sam izdelal modele, lahko pa tudi za osebni katalog.

⁷⁰ V Ljubljani (pa tudi v Granitzu) psa v paru gledata stran drug od drugega, pri čemer gre pač za drugo varianto postavitve.

delniške družbe Akciová společnost strojírny/Maschinenbau-Aktiengesellschaft (nekdanja Breitfeld-Daněk & Co.),⁷¹ pa vidimo le enega molosa, ne par, ki je za malenkost večji in težji (v. 122 cm, 395 kg).⁷²

Zaenkrat ostaja odprto vprašanje, zakaj se je pri nas uveljavilo prepričanje, da je avtor litoželeznih molosov Fernkorn, čemur je sledila famozna urbana legenda, po kateri naj bi bil umetnik naredil samomor, ko je ugotovil, da je psom pozabil narediti jezike⁷³ – vsi tu omenjeni odlitki pa so ne nazadnje brez

⁷¹ Grolich, *Blanenská umělecká litina*, str. 30.

⁷² Blansko, Muzeum Blanenska, Katalog *Maschinenbau-Aktiengesellschaft vormals Breitfeld, Daněk & Co. Eisenwerke Blansko*, 1913, rubrika *Tierstücke*, Tafel 9, št. 15.

⁷³ Npr. Kopriva, *Ljubljana skozi čas*, str. 223; Čopič, *Prelovšek*,

jezikov. V variantah skulptur psi v gobcu nekaj držijo (taka sta molosa v predmestju Blanskega pred vhodom v nekdanje poslovne prostore ČKD Blansko, verjetno z železnim ingotom v gobcu)⁷⁴ in so zato prav tako brez jezikov. Če namreč omenjene rimske marmorne kopije helenističnega originala – torej oba molosa iz Uffizijev, med katerima ni omembe vrednih razlik, ali Jenningsovega psa, ki jima je povsem enak, le da mu manjka rep in ušesi sta drugačni, kratki, kar bi bil lahko tudi rezultat Cavaceppijevih posegov v 18. stoletju, in ne nazadnje vsaj desnega vatikanskega psa – primerjamo z berlinsko repliko ter z odlitki (ne glede na livarno) na omenjenih lokacijah v Granitzu, Hundisburgu, Blanskem, Tivoliju v Ljubljani in v Združenih državah Amerike, vidimo, da gre za odlitke, enake v vseh detajlih, le mere se nekoliko razlikujejo. Fernkorn je za Ljubljano dejansko naredil dve deli, kakor smo omenili, namreč bronasti poprsji maršala Radetzkega in cesarja Franca Jožefa I. Med letoma 1848 in 1853 je sodeloval tudi s Salmovo livarno, tako da bi lahko bili risbi za modela molosov njegovi. Vendar je po drugi strani skoraj neverjetno, da bi Salmova ali katerakoli livarna pri umetniku Fernkornovega slovesa naročila risbe molosov ali sploh antične skulpture, ki od predloge v ničemer ne odstopajo in bi jih torej lahko izvršil vsak povprečno usposobljen risar. In prav tako je malo verjetno, da bi umetnik velikega formata, kakršen je bil Fernkorn, vestno in brez sledu lastne invencije sledil antični predlogi.⁷⁵

Čas postavitve litoželeznih molosov v Tivoliju literatura razteza čez dve desetletji. Postaviti naj bi jih dal že Radetzky,⁷⁶ nekateri pisci navajajo čas po maršalovem odhodu iz gradu in tudi že po njegovi smrti, 1863⁷⁷ oziroma 1864,⁷⁸ drugi šele leto 1870.⁷⁹ V novejšem času so bili restavrirani leta 1999 in nazadnje 2015 – to zadnjo obnovo je opravil Gnom, d. o. o.⁸⁰

Iz povedanega lahko zaključimo, da je Fernkor-

⁷⁴ Žitko, *Ljubljansko kiparstvo*, str. 158; Stopar, *Grajske stavbe*, str. 142. Potočnik (Tivoljski grad, str. 235) pa navaja, da naj bi se ustrelil zaradi izgubljenega stave; gl. tudi Mihelič, *Vodnik po Ljubljani*, str. 97.

⁷⁵ Seznam kulturnih památek v Blansku (https://cs.wikipedia.org/wiki/Seznam_kulturn%C3%ADch_pam%C3%A1tek_v_Blansku, 27. 8. 2018).

⁷⁶ Gl. tudi op. 13.

⁷⁷ Pergovnik Cotič, Ljubljana – mestni park Tivoli, str. 88; Pergovnik in Zupan, Ljubljana. Tivoli, str. 63; Pergovnik, Ljubljana – Park Tivoli, str. 149.

⁷⁸ Jeraj in Melik, *Ljubljana. Vodnik*, str. 109.

⁷⁹ Čopič, Prelovšek in Žitko, *Ljubljansko kiparstvo*, str. 158; Ovsec, Iz življenja Tivolija, str. 67; Kolšek, Die Stadtparks in Slowenien 1864–1918, str. 197; Jerman, *Promenada v Ljubljani*, str. 11 (kipar imenovan Anton Dominik, verjetno mišljen Anton Dominik Fernkorn); Unetič, Feldmaršalova vrtova, str. 97.

⁸⁰ Kranjec, Tivoli, str. 328; Kopriva, *Ljubljana skozi čas*, str. 223; Žitko-Bahovec, Spomeniška, str. 76; Kladnik, *Ljubljanske metamorfoze*, str. 89; Mihelič, *Vodnik po Ljubljani*, str. 97; Stopar, *Grajske stavbe*, str. 142.

⁸¹ Stopnišče Tivoli – GNOM, d. o. o. (<http://www.gnom.si/stopnišce-tivoli/>, 7. 8. 2018).

novo avtorstvo ljubljanskih molosov malo verjetno, saj gre za odlitke, ki jih zaradi popolnega naslona na zgoraj omenjene antične predloge srečamo v repertoarju več evropskih in celo ameriških livarn. Glede na to, da so bili izdelki Salmove livarne pri nas močno zastopani, ne nazadnje tudi zaradi sorodstvenih povezav z lastniki naše najpomembnejše železolivarne, in da je imela moravska livarna od sredine 19. stoletja v repertoarju monumentalno verzijo para molosov, povsem povzetega po teh antičnih predlogah, bi provenienco tivolskih psov lahko postavili v Blansko. Pri tem pa moramo imeti v mislih, da je model po antičnih molosih, konkretno firenških, berlinska livarna imela že konec dvajsetih let 19. stoletja in ga je Salmova zelo verjetno le prevzela, tako kot veliko drugih. Kvaliteta antičnih plastik molosov je nadčarovna, zato je bila tako v preteklosti kot danes deležna velikega občudovanja. In livarne, ki so vedno zasledovale tudi povsem ekonomski vidik, so se tega dobro zavedale. Glede na to, da je bil najpomembnejši urejevalec okolice Tivolskega dvorca maršal Radetzky, bi lahko postavitev molosov najverjetneje umestili v njegov čas.⁸¹

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

Blansko, Muzeum Blanenska

Katalog Maschinenbau-Aktiengesellschaft vormals Breitfeld, Daněk & Co. Eisenwerke Blansko, inv. št. B 2377, 20. leta 20. stoletja

Neoštevilčen katalog Maschinenbau-Aktiengesellschaft vormals Breitfeld, Daněk & Co. Eisenwerke Blansko, 1913

Neoštevilčen Veverkov dnevnik

Brno, Moravský zemský archiv v Brně

fond H 998, škatla 1, knjiga 56, katalog Salmove livarne (Eigenthum der Fürstlich Salm'schen Blansker Eisenfabrik)

ČASOPISNI VIRI

Slovenec, 1880.

Slovenski narod, 1880.

LITERATURA

Arenhövel, Willmuth: *Eisen statt Gold. Preußischer Eisenkunstguß aus dem Schloß Charlottenburg, dem*

⁸¹ Za pomoč pri pisanju članka se v prvi vrsti zahvaljujem kustosu Milanu Koudelki iz Muzeum Blanenska v Blanskem in kolegici Alenki Klemenc za konstruktivne pripombe. Prav tako se iskreno zahvaljujem mag. Simonu Donigu (Universität Passau) in Elisabeth Barthel (Stadtmuseum Berlin, Landesmuseum für Kultur und Geschichte Berlins).

- Berlin-Museum und anderen Sammlungen*. Berlin: Verlag Willmuth Arenhövel, 1982.
- Arenhövel, Willmuth: Manufaktur und Kunsthandwerk im 19. Jahrhundert. *Berlin und die Antike, Katalog. Architektur. Kunstgewerbe. Malerei. Skulptur. Theater und Wissenschaft vom 16. Jahrhundert bis heute* (ur. Willmuth Arenhövel), katalog razstave. Berlin: Deutsches Archäologisches Institut, Staatliche Museen, Preußischer Kulturbesitz, 1979, str. 209–250.
- Aurenhammer, Hans: *Anton Dominik Fernkorn*. Wien: Anton Schroll & Co, 1959.
- Bartel, Elisabeth: Bilder in Eisenguß. Neujahrsgrüße, Porträts und Miniaturen. V: Bartel, Elisabeth (s sodelavci Gundula Ancke, Annette Bossmann, Jan Mende, Andreas Teltow): *Die Königliche Eisen-Giesserei zu Berlin 1804–1874. Die Sammlung Preußischer Eisenkunstguß in der Stiftung Stadtmuseum Berlin*. Berlin: Stiftung Stadtmuseum Berlin, Verlag Willmuth Arenhövel, 2004, str. 61–67.
- Bartel, Elisabeth: Neujahrsplakette 1828 (kat. 350 f.). V: Bartel, Elisabeth (s sodelavci Gundula Ancke, Annette Bossmann, Jan Mende, Andreas Teltow): *Die Königliche Eisen-Giesserei zu Berlin 1804–1874. Die Sammlung Preußischer Eisenkunstguß in der Stiftung Stadtmuseum Berlin*. Berlin: Stiftung Stadtmuseum Berlin, Verlag Willmuth Arenhövel, 2004, str. 118.
- Bartel, Elisabeth: Warwickwase (kat. št. 23). V: Bartel, Elisabeth (s sodelavci Gundula Ancke, Annette Bossmann, Jan Mende, Andreas Teltow). *Die Königliche Eisen-Giesserei zu Berlin 1804–1874. Die Sammlung Preußischer Eisenkunstguß in der Stiftung Stadtmuseum Berlin*. Berlin: Stiftung Stadtmuseum Berlin, Verlag Willmuth Arenhövel, 2004, str. 85–86.
- Bimler, Kurt: Der Bildhauer Theodor Kalide. 3. Entwicklung zum Tierbildner in Rauchs Schule. *Oberschlesien. Monatschrift zur Pflege der Kenntnis und zur Vertretung der Interessen Oberschlesiens* 15, 10. Januar 1917, str. 461–473.
- Börsch-Supan, Helmut: German Sculpture and Cast Iron: Berlin as Epicenter. *Cast iron from the Central Europe, 1800–1850* (ur. Elisabeth Schmuttermeier in Derek E. Ostergard), katalog razstave. New York: The Bard Graduate Center for Studies in the Decorative Arts, Vienna: MAK, 1994, str. 155–167.
- Costa, Heinrich: Zur Geschichte des Radetzky Denkmals in Laibach. *Mittheilungen des historischen Vereins für Krain*, Mai 1860, str. 41–42.
- Čopič, Špelca, Damjan Prelovšek in Sonja Žitko: *Ljubljansko kiparstvo na prostem (= Outdoor sculpture in Ljubljana)*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1991.
- Čopič, Špelca: *Javni spomeniki v slovenskem kiparstvu prve polovice 20. stoletja*. Ljubljana: Moderna galerija, 2000.
- Donig, Simon: Theodor Kalide (1801–1863). *Sonderdruck aus Schlesische Lebensbilder*, Band 12 (ur. Joachim Bahlcke). Würzburg, 2017, str. 181–195.
- Ferner, Helmut in Elfriede Genée: *Kleinkunst in Eisenguss*. Brunn (Brno): Petr Dvořák Verlag, 1992.
- Godeša, Franc: Znameniti stari višenjski punkti. V *Višnja Gora* (ur. Pavel Groznik). Višnja Gora: Krajevna skupnost in Turistično društvo Višnja Gora, 1998, str. 113–116.
- Göres, Burkhard: Entwürfe und Ausführung von Möbeln und anderem Kunsthandwerk, kat. št. 428 (Warwick-Vase). *Karl Friedrich Schinkel 1781–1841*, katalog razstave. Berlin: Henschelverlag Kunst und Gesellschaft, 1982, str. 255–257.
- Göres, Burkhard: Schinkel, Beuth und die Gewerbeförderung in Preußen. *Karl Friedrich Schinkel 1781–1841* (katalog razstave). Berlin: Henschelverlag Kunst und Gesellschaft, 1982, str. 255–257.
- Grolich, Vratislav: *Blanenská umělecká litina* (katalog razstave). Brno: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně–Okresní Muzeum Blansko, 1991.
- Horvat, Franci: *Sto vodnjakov na Slovenskem*. Ljubljana: Prešernova družba, 2005.
- Hradilová, Eva: *Historie a současnost umělecké litiny*. Brno, 2007.
- Ilse-Neuman, Ursula: Karl Friedrich Schinkel and Berlin Cast Iron, 1810–1841. *Cast iron from the Central Europe, 1800–1850* (ur. Elisabeth Schmuttermeier in Derek E. Ostergard), katalog razstave. New York: The Bard Graduate Center for Studies in the Decorative Arts, Vienna: MAK, 1994, str. 55–73.
- Iron and Steel. *The Oxford Companion to the Decorative Arts* (ur. Harold Osborne). Oxford, New York, Toronto: Oxford University Press, 1991⁵, str. 464–481.
- Jeraj, Mateja in Jelka Melik: *Ljubljana. Vodnik po mestu in njegovi zgodovini*. Ljubljana: Modrijan, 2011.
- Jerman, Katja: *Promenada v Ljubljani*. Ljubljana: Viharnik, 2003.
- Jezernik, Božidar: »Vedno zvesta Slovenija«. Javni spomeniki ljubljanski in družbeni spomin. *Mesto in meščani v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete, 2006, str. 159–172.
- Jezernik, Božidar: A group portrait with an austrian marshal, an honorary citizen of Ljubljana. *Traditions: zbornik Inštituta za slovensko narodopisje in Glasbenonarodopisnega inštituta ZRC SAZU*, 43/1, 2014, str. 29–52.
- Jezernik, Božidar: Skupinski portret z avstrijskim maršalom, častnim meščanom ljubljanskim. *Mesto brez spomina. Javni spomeniki v Ljubljani*. Ljubljana: Modrijan, 2014, str. 54–73.
- Kermavnar, Simona: Idrijski vodnjak z rudarjem. *Kronika* 66/2, 2018, str. 245–252.

- Kermavnar, Simona: Litoželezna ograja pri Golijevi vili v Idriji. *Idrijske novice*, št. 449, 16. 11. 2018, str. 15.
- Kermavnar, Simona: Litoželezna pitnika – vodni črpalki s pipo – pri vodnjakih v Novi vasi na Bloški planoti. *Notranjsko-primorske novice* 4, št. 7, 25. 8. 2017, str. 13.
- Kermavnar, Simona: Litoželezni vodnjaki v Črnomlju, Šmarjeških Toplicah, Logatcu in na Vrhniki. *Belokranjec* 21, št. 4, april 2018, str. 26–27.
- Kladnik, Darinka: *Ljubljanske metamorfoze*. Ljubljana: Luxuria, 1991.
- Kolšek, Alenka: Die Stadtparks in Slowenien 1864–1918. *Stadtparks in der österreichischen Monarchie 1765–1918* (ur. Géza Hajós). Wien, Köln, Weimar: Böhlau, 2007, str. 195–216.
- Kopriva, Silvester: *Ljubljana skozi čas. Ob latinskih in slovenskih napisih in zapisih*. Ljubljana: Založba borec, 1989, str. 222–223.
- Kranjec, Silvo: Tivoli. *Krajevni leksikon Slovenije, 2: Jedro osrednje Slovenije in njen jugovzhodni del* (ur. Roman Savnik). Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1971, str. 327–328.
- Krause, Walter; Fernkorn, Anton Dominik (ab 1860 Ritter von). *Saur Allgemeines Künstler-Lexikon. Die Bildenden Künstler aller Zeiten und Völker*, 38. München, Leipzig: K. G. Saur, 2003, str. 454–455.
- Kuhar, Špela in Robert Potokar: *Gremo v mesto Ljubljana. Arhitekturni sprehodi in ogledi*. Ljubljana: Ustanova fundacije Piranesi, 2008.
- Langer, Heiderose: Faszination Eisen oder Wie man das Material zum Sprechen bringt. *Schmuck und andere Kostbarkeiten aus Eisenkunstguss. Eisenkunstguss aus der Hanns Schell Collection* (katalog razstave). Graz, 2003, str. 6–12.
- Lindner, Helmut: Eisenkunstguss im 19. Jahrhundert. *Ferrum: Nachrichten aus der Eisebibliothek, Stiftung der Georg Fischer AG* 61, 1989, str. 30–38.
- Łukaszewicz, Piotr: Kalide, Theodor (Theodor Erdmann). *De Gruyter allgemeines Künstler-Lexikon. Die Bildenden Künstler aller Zeiten und Völker* (ur. Andreas Beyer, Bénédicte Savoy in Wolf Tegethoff), Band 79. Berlin, Boston: Walter de Gruyter GmbH, 2013, str. 162–163.
- Mansuelli, Guido Achille: Cane molosso (kat. št. 48, 49). *Galleria degli Uffizi. Le Sculture*, Roma: Istituto Poligrafico dello Stato, 1958–1961, str. 77–78, sl. 48–49.
- Matijević, Meta: Nekaj iz zgodovine in tehnike železarstva. V: Šorn, Jože, Meta Matijević in Matija Žargi: *Železarna na Dvoru pri Žužemberku. Zgodovina, tehnologija, izdelki*. Novo mesto: Dolenjski muzej Novo mesto v sodelovanju z Narodnim muzejem Ljubljana, 1980, str. 37–42.
- Meinecke, Katharina: Antike und moderne »Dauerbrenner«. *Kleinformatige Antikenkopien aus dem Lauchhammer Werk. Pegasus. Berliner Beiträge zum Nachleben der Antike* 5, 2004, str. 95–107.
- Mihelič, Breda: *Vodnik po Ljubljani*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1996.
- Official Catalogue of the Great Exhibition of the Works of Industry of All Nations*. London: Spicer Brothers, W. Clowes and Sons, 1851, str. 194.
- Official Descriptive and Illustrated Catalogue in three volumes*, 3, Foreign States. London: Spicer Brothers, W. Clowes and Sons, 1851, str. 1031.
- Ovsec, Damjan J.: Iz življenja Tivolija skozi čas. *Tivoli. Ljubljanski mestni park*. Ljubljana: ČZP Kmečki glas, 1994, str. 65–94.
- Päpstliche Museen und Gallerien, I; Führer durch das Vatikanische Skulpturenmuseum*. Rom: Vatikanische Buchdruckerei, 1909.
- Pasquale, Giovanni di in Fabrizio Paolucci: Molossian Hounds. *Uffizi. The Ancient Sculptures. The Official Guide*. Florence: Giunti Gruppo Editoriale, 2005, str. 16.
- Pergovnik Cotič, Darja: Ljubljana – mestni park Tivoli. *Po zgodovinskih parkih in vrtovih Slovenije. Dvainštirideset slovenskih parkov in vrtov* (ur. Mitja Simič). Šmarje-Sap, Buča: 2009, str. 86–90.
- Pergovnik, Darja in Gojko Zupan: Ljubljana. Tivoli – Ljubljanski mestni park. *Zgodovinski parki in vrtovi v Sloveniji. Historical Parks and Gardens in Slovenia* (ur. Jerneja Batič). Ljubljana: Ministrstvo za kulturo, Uprava Republike Slovenije za kulturno dediščino, 1995, str. 62–67 (Zbirka Dnevi evropske kulturne dediščine).
- Pergovnik, Darja: Ljubljana – Park Tivoli. *Vrtnoarhitekturna dediščina v Sloveniji in njeno ohranjanje* (ur. Robert Peskar). Ljubljana: Slovensko konservatorsko društvo, 2017, str. 149–155.
- Pilnáček, Josef: *250 let blanenských železáren 1698–1948*. Blansko: Českomoravská-Kolben-Daněk, 1948.
- Plutarh (Plutarchus): Alkibiad. *Vzporedni življenjepisi. Temistokles–Kamil, Perikles–Fabij Maksim, Alkibiad–Gaj Marcij (Koriolan)* (izbral, prevedel, uvod in opombe napisal Matej Hriberšek). Ljubljana: Modrijan, 2008, str. 195–235.
- Polajnar, Janez: O življenju in smrti nekega spomenika. Okoliščine postavitve in odstranitve spomenika avstrijskemu feldmaršalu Josefu Radetzkyemu v Ljubljani. *Feldmaršal Radetzky in Slovenci* (ur. Miha Preinfalk). Ljubljana: Založba ZRC, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2017, str. 133–147 (Thesaurus memoriae, Opuscula, 5).
- Pollak, Friedrich: *Anton Dominik von Fernkorn. Ein österreichischer Plastiker*. Wien: Schworella & Heick, 1911.
- Potočnik, Alojzij: Tivolski grad in park v Ljubljani. *Kronika slovenskih mest* 5, 1938, str. 231–235.
- Preinfalk, Miha: *Auerspergi. Po sledeh mogočnega tura*. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2005 (Thesaurus memoriae, Dissertationes, 4).
- Pyritz, Albrecht: A history of cast-iron technology

- gy and the Prussian iron art industry. *Cast iron from the Central Europe, 1800–1850* (ur. Elisabeth Schmuttermeier in Derek E. Ostergard), katalog razstave. New York: The Bard Graduate Center for Studies in the Decorative Arts, Vienna: MAK, 1994, str. 129–153.
- Ramage, H. Nancy: Restorer and collector. Notes on eighteenth-century recreations of Roman statues. *The Ancient Art of Emulation: Studies in Artistic Originality and Tradition from the Present to Classical Antiquity* (ur. Elane K. Gazda). Michigan: University of Michigan Press, 2002, str. 61–78.
- Rasl, Zdeněk: *Decorative cast ironwork (Catalogue of artistic and decorative iron castings from the 16th to 20th centuries preserved at the National Technical Museum of Prague)* (katalog razstave). Prague: Národní technické muzeum, 1980.
- Reichmann, Matthias: *Die Harzer Eisenhütte unterm Mägdesprung. Ein Beitrag zum Kunstguss im Nordharz* (doktorska disertacija). Leipzig, 2001.
- Sapač, Igor: Baročni arhitekti na Slovenskem/Baroque Architects in Slovenia. Francesco Ferrata. *Arhitektura 18. stoletja na Slovenskem. Obdobje zrelega baroka/18th Century Architecture in Slovenia. Mature Baroque* (katalog razstave). Ljubljana: Arhitekturni muzej Ljubljana, 2007, str. 236.
- Schmidt, Eva: *Der preussische Eisenkunstguss. Technik – Geschichte – Werke – Künstler*. Berlin: Mann Verlag, 1981.
- Schmuttermeier, Elisabeth: The Central European cast-iron industries. *Cast iron from the Central Europe, 1800–1850* (ur. Elisabeth Schmuttermeier, Derek E. Ostergard), katalog razstave. New York: The Bard Graduate Center for Studies in the Decorative Arts, Vienna: MAK, 1994, str. 75–85.
- Schreiter, Charlotte: Lauchhammer und Berlin. Antikenkopien aus Eisen und Bronze. *Berliner Eisen: Die Königliche Eisengießerei Berlin. Zur Geschichte eines preussischen Unternehmens* (ur. Charlotte Schreiter in Albrecht Pyritz), 2007, str. 109–125 (Berliner Klassik, 9).
- Simončič, Metka: Kat. št. 10 (Johann Joseph Radetzky). *Več glav ... več ve. Iz kiparske zbirke Mestnega muzeja Ljubljana. Many Heads Are Better than One. Portraits from the Sculpture Collection of the City Museum of Ljubljana* (katalog razstave). Ljubljana: Mestni muzej Ljubljana, 2012, str. 53–55.
- Smrekar, Aleš, Bojan Erhartič in Mateja Šmid Hribar: *Krajinski park Tivoli, Rožnik in Šišenski hrib*. Ljubljana: Založba ZRC, 2011, str. 43–45 (Zbirka Georitem, 16).
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. 1: Gorenjska. 4: Ljubljana, grad in dvorci*. Ljubljana: Viharnik, 1999.
- Stopar, Ivan: *Najlepši slovenski dvorci*. Ljubljana: Cankarjeva založba, Skupina Mladinska knjiga, 2011.
- Telesko, Werner: Die Denkmäler Joseph II. im heutigen Österreich. *Geschichtsraum Österreich. Die Habsburger und ihre Geschichte in der bildenden Kunst des 19. Jahrhunderts*. Wien: Böhlau Verlag, 2006, str. 136–141.
- Telesko, Werner: Denkmäler für Feldmarschall Johann Wenzel Graf von Radetzky. *Kulturraum Österreich. Die Identität der Regionen in der bildenden Kunst des 19. Jahrhunderts*. Wien, Köln, Weimar: Böhlau Verlag, 2008, str. 157–158.
- Teltow, Andreas: Das Hüttengelände an der Invalidenstraße und seine baulichen Anlagen. V: Bartel, Elisabeth (s sodelavci Gundula Ancke, Annette Bossmann, Jan Mende in Andreas Teltow): *Die Königliche Eisen-Gießerei zu Berlin 1804–1874. Die Sammlung Preussischer Eisenkunstguß in der Stiftung Stadtmuseum Berlin*. Berlin: Stiftung Stadtmuseum Berlin, Verlag Willmuth Arenhövel, 2004, str. 12–25.
- Unetič, Ines: Feldmaršalova vrtova v Trziču in Ljubljani. *Feldmaršal Radetzky in Slovenci* (ur. Miha Preinfalk). Ljubljana: Založba ZRC, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2017, str. 91–105 (Thesaurus memoriae, Opuscula, 5).
- Vidmar, Polona: Lokalpatriotismus und Lokalpolitik. Die Denkmäler Wilhelms von Tegetthoff, Kaiser Josefs II. sowie Erzherzog Johanns in Maribor und die Familie Reiser. *Acta Historiae Artis Slovenica* 18, 2013, str. 65–87.
- Visconti, Ennio Quirino: *Il Museo Pio Clementino, 2*. Milano: Presso gli Editori, 1819.
- Vodopivec, Peter: Ljubljana. *Pozdravi iz slovenskih krajev. Dežela in ljudje na starih razglednicah*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1987, str. 234.
- Žargi, Matija: Izdelki umetniškega železnega liva na Dvoru. V: Šorn, Jože, Meta Matijević in Matija Žargi: *Železarna na Dvoru pri Žužemberku. Zgodovina, tehnologija, izdelki*. Novo mesto: Dolenjski muzej Novo mesto v sodelovanju z Narodnim muzejem Ljubljana, 1980, str. 43–57.
- Žitko, Sonja: Dela dunajskih kiparjev Fernkorna in Tilgnerja za Ljubljano. *Acta Historiae Artis Slovenica*, 1997/2, str. 135–146.
- Žitko, Sonja: Fernkorns und Tilgners Werke für Ljubljana. *Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege: Denkmalschutz, Denkmalpflege, Denkmalforschung* 51, Hf. 2, 1997, str. 408–414.
- Žitko, Sonja: *Historizem v kiparstvu 19. stoletja na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenska matica, 1989.
- Žitko, Sonja: *Po sledeh časa. Spomeniki v Sloveniji 1800–1914*. Ljubljana: Debora, 1996.
- Žitko-Bahovec, Sonja: Spomeniška in arhitekturna plastika 19. stoletja na Slovenskem. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v. 11/12, 1976, str. 71–123.
- Žmuc, Irena in Metka Simončič: Kat. št. 9 (Češki plemič grof Johann Joseph Wenzel Radetzky von Radetz). *Več glav ... več ve. Iz kiparske zbirke Mestnega muzeja Ljubljana. Many Heads Are Bet-*

ter than One. Portraits from the Sculpture Collection of the City Museum of Ljubljana (katalog razstave). Ljubljana: Mestni muzej Ljubljana, 2012, str. 52–53.

SPLETNE STRANI

- Deutsche Biographie: Kalide, Theodor
Spletni vir: <https://www.deutsche-biographie.de/sfz39589.html#ndbcontent> (10. 10. 2018).
- Hundisburger Hund - Nathasius
Spletni vir: http://www.nathusius-r.de/Bilder/Deutschland/SachsenAnhalt/Hundisburg/Hundisburger_Hund_20080615072.htm (15. 11. 2018).
- Janez Vajkard Valvasor kot vitez in učenjak – vračanje sijaja vodnjaku iz Višnje Gore
Spletni vir: <http://www.rtvsllo.si/kultura/drugo/janez-vajkard-valvasor-kot-vitez-in-ucenjak-vracanje-sijaja-vodnjaku-iz-visnje-gore/466835> (3. 10. 2018).
- Jen Devereux, The Ash Street Dog: An Unsolved Mystery
Spletni vir: <http://cambridgecanine.com/2011/11/the-ash-street-dog-an-unsolved-mystery/> (8. 8. 2018).
- iDAi.objects arachne
Spletni vir: <https://arachne.dainst.org/search?q=moloss> (27. 8. 2018).
- Katere pasme so znameniti psi, ki krasijo dostop do Tivolskega gradu
Spletni vir: <http://www.rtvsllo.si/kultura/drugo/katere-pasme-so-znameniti-psi-ki-krasijo-dostop-do-tivolskega-gradu/461166> (23. 7. 2018).
- Rare Lifesize Zinc „Dog of Alcibiades“ (Molossier Dog)
Spletni vir: https://www.1stdibs.com/furniture/building-garden/statues/rare-lifesize-zinc-dog-alcibiades-molossier-dog/id-f_392650/ (8. 8. 2018).
- Seznam kulturných památek v Blansku
Spletni vir: https://cs.wikipedia.org/wiki/Seznam_kulturn%C3%ADch_pam%C3%A1tek_v_Blansku (27. 8. 2018).
- Stadtmuseum Berlin. Sammlung Online
Spletni vir: <https://sammlung-online.stadtmuseum.de/Details/Index/288346> (4. 9. 2018).
- Stopnišče Tivoli – GNOM, d. o. o.
Spletni vir: <http://www.gnom.si/stopnisce-tivoli/> (7. 8. 2018).
- The British Museum. Collection online
Spletni vir: https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=467443&partId=1 (5. 7. 2018).
- Župnijska cerkev sv. Nikolaja v Dolnjem Logatcu: litoželezne spiralne stopnice
Spletni vir: <https://www.mojaobcina.si/logatec/novice/lokalne-skupnosti/zupnijska-cerkev-sv-nikolaja-v-dolnjem-logatcu-litozelezne-spiralne-stopnice.html> (5. 12. 2018).

S U M M A R Y

The cast-iron Molossian dogs in front of the Tivoli mansion in Ljubljana within the European context

The nineteenth century was marked by the industrial revolution and widespread use of cast iron, with reusable moulds allowing ample opportunities to copy e.g. artworks of Classical Antiquity. To such examples belong the sculptures of four Molossian hounds in front of the Tivoli mansion in Ljubljana. These represent two pairs of mirror-image moulds that only differ in the position of their heads and hind legs. Slovenian scholarly literature attributes the draft for them to the German-Austrian historicist sculptor Anton Dominik von Fernkorn (1813–1878), who, as the Ljubljana urban legend has it, committed suicide on realising that he had forgotten about the tongues. As for the casts, they are believed to have come from one of the Viennese art foundries.

Just as there is no truth to the legend about the artist having committed suicide (although he admittedly suffered from a serious mental illness in the last ten years of his life), it is also highly unlikely that he produced the draft for the Ljubljana Molossian dogs, given that identical cast-iron sculptures can also be encountered at several places across Europe and even in non-European countries, some dating from long before the mid-nineteenth century. Except for their size, these casts are identical to the marble Roman copies of the lost Hellenistic bronze original dating from the second or third century BC. Probably the most famous among them is the so-called Jennings Dog, kept in the British Museum, and similar ones are also found in the vestibule of the Uffizi Gallery in Florence and the Museo Pio-Clementino of the Vatican Museums. They feature a seated dog turning its head to the right if observed from the spectator's perspective, with its front legs astride and fixed to the ground, and hind legs shifted to the left. All of them are slightly higher than one metre and lower than 125 centimetres.

Art casting reached its zenith in Germany or, more specifically, in three Royal Prussian foundries – Gliwice (Silesia, present-day Poland), Berlin and Sayn. As their moulds were frequently copied by other European foundries, it is often difficult to yield a reliable identification of a specific foundry as well as an accurate dating of the cast objects. Among the foundries that tended to imitate the moulds of the Prussian foundries, the one of Prince Salm in Blansko, Moravia, stood out in terms of quality and

quantity of its art casting. The family Salm-Reifferscheid had personal and business ties with the Auerpergs, the owners of the most important foundry on the Slovenian territory, i.e. the one at Dvor pri Žužemberku. The products of the Moravian foundry were widespread in the Slovenian lands. Among others there was a statue of Field Marshal Joseph Radetzky which had won an award at the world exhibition in London (1851) and stood between 1880 and 1918 in front of the Tivoli mansion in the direct vicinity of the cast-iron Molossian hounds. The repertoire of the Berlin foundry included casts of Molossian hounds modelled on Roman examples (more

specifically, Florentine dogs) as early as the end of the 1820s, and Salm's foundry, which most probably merely imitated their mould, as early as the mid-century. Therefore, it is highly likely that Ljubljana's dogs were cast in Blansko and, as already mentioned, highly doubtful that the draft for them might have been made by a sculptor of Fernkorn's reputation and calibre, given that this is merely a copy of an Antique work. And the installation of the Molossian dogs in Tivoli Park probably coincides with the period 1852–1856, when the mansion was owned by Field Marshal Joseph Wenzel Radetzky.